

Šeimos Lietuvos partizaniniame kare: Dešinio tėvūnijos (1949–1953 m.) atvejais

EMILIJA KARALIŪTĖ

Studentė

Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas

✉ emilijoskaraliutes@gmail.com

Straipsnyje pristatomos penkios aktyviausiai Tauro apygardoje Dešinio tėvūnijoje veikusios partizanų šeimos – Popieros, Marčiulaičiai, Kurtiniai, Banislauskai ir Gumauskai. Tyrimas koncentruojasi į jų veiklą pogrindyje, namie likusių artimųjų santykį su kovojusiais ginklu, likimus, kartu bandant apčiuopti ir šeimų reikšmę atskiruose smulkesniuose daliniuose.

Šaltiniai atskleidė tris pagrindines šeimos reakcijas vienam iš jos narių nusprendus tapti partizanų – vyrauja ne tik istoriografijoje įsitvirtinęs vaikų išlydėjimo iš namų su palaiminimu vaizdinys, bet ir aptinkama dar bent keletas ne tokių darnių namiškių reakcijų. Tačiau svarbu, kad ir kokia reakcija lydėjo būsimą kovotoją, atsisveikinimas su namiškiais nekeisdavo pirminio asmens apsisprendimo, savo ruožtu namiškiai dažnai bet kokių atveju natūraliai įsitraukdavo į pogrindžio veiklą.

Tokiame nedideliame dalinyje kaip Dešinio tėvūnija, iš penkių šeimų 66.7 proc. asmenų tapo aktyviais pogrindžio dalyviais – ginkluotais kovotojais, vienais svarbiausių jų rėmėjų ir ryšininkų. Šios penkios šeimos partizaniniame kare iš viso neteko 16 vaikų, o ir likusieji šeimos nariai buvo ištremti ar priversti slėptis nuo tremties.

Reikšminiai žodžiai: Laisvės kovos, partizanų šeimos, Dešinio tėvūnija, artimųjų likimai.

Įvadas

Pokario laisvės kovų tyrimuose vis dar yra įprasta centre matyti ginkluoto pogrindžio dalyvių istorijas, aptariamus su jais ir jų kovomis susijusius procesus, taip tarsi primirštant kitus ne mažiau svarbius pogrindyje veikusius asmenis, pradedant tuo, kad už kiekvieno kovotojo dažniausiai būdavo jų artimieji. Šeimos nariai lydėdavo partizaną nuo pat jo apsisprendimo pradžios ir lygiai taip pat tapdavo svarbia partizaninio karo dalimi – pirmaisiais rėmėjais, ryšininkais, galiausiai – ginklą paėmusiais kovotojais. Tad šeimų tyrimai siūlo kiek platesnį žvilgsnį į pasipriešinimo dalyvius ir jų įvairovę, kuris leidžia pabrėžti ne tik kovotojų, bet ir jų artimųjų indėlį partizaniniame kare. Tėvūnijos iki šiol taip pat nėra sulaukusios didesnio istorikų dėmesio, todėl šis bandymas būtent per Dešinio tėvūnijos analizę atskleisti šeimų įsitraukimą į pasipriešinimą gali bent kažkiek užpildyti ir šią spragą.

Tema tampa vis reikšmingesnė ir šiandieniniame kontekste, atsirandant naujoms psichologų įžvalgoms dėl trauminių patirčių bei ilgalaikių jų pasekmių, ypač turint omenyje, kad šiuo laikotarpiu buvo ardoma viena svarbiausių terpių, galinti žmogui padėti įveikti karo, okupacijos traumą, – šeima¹. Neabejotinai ir 2022 m. prasidėjusio karo Ukrainoje ir tebevykstančio ukrainiečių šeimų išblaškymo metu pasipriešime okupaciniam režimui figūruojančių šeimų istorijos tampa tik dar artimesnės ir aktualesnės.

Darbo objektas. Pati artimiausia partizano aplinka iki įsitraukimo į ginkluoto pogrindžio gretas – jo šeimos nariai. Nors kovotojus rėmė ir jų giminaičiai, nuspręsta darbe aptarti tik artimiausius ginkluoto pogrindžio dalyviams asmenis, kurie kone iškart tapdavo įtartini sovietų represinėms struktūroms.

Darbo tikslas. Išanalizuoti ginkluoto pogrindžio dalyvių santykį su savo šeimomis nusprendus tapti ir jau tapus partizanais ir kaip toks sprendimas keitė jų artimųjų likimą.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti šeimos narių santykius ir ryšius su partizanauti pasitraukusiais artimaisiais.
2. Pasitelkiant Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės Dešinio tėvūnijos atvejį atskleisti šeimos vaidmenį smulkiųjų organizacinių dalinių viduje.
3. Aptarti, kokie buvo Dešinio tėvūnijos partizanų artimųjų likimai.

Tyrimo metodai. Tyrimo eigai, šaltinių analizei, išvadoms atskleisti pasirinktas aprašomasis analitinis metodas, o artimųjų įsitraukimą į partizaninį karą leido išsamiau panauginėti atvejo tyrimas.

Chronologinės ribos. Atskaitos tašku pasirinkti 1949 m., kai pradėtos kurti tėvūnijos, o tyrimo pabaigą simboliškai žymi 1953 m., tačiau aptariant partizanų šeimų likimą paliečiami ir kiek vėlesni metai.

¹ Danutė Gaillienė, *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2021, p. 75.

Istoriografijos apžvalga. Nors laisvės kovų dalyvių artimųjų istorijos atskirai istoriografijoje nėra gausiai nagrinėjamos, 2022 m. išleista Reginos Laukaitytės monografija² turi atskirą, nors ir itin trumpą bei nedaug naujos informacijos atskleidžiantį, skyrelį, skirtą su ginkluotu pagrindžiu susijusioms šeimoms. Galbūt kiek svarbesnė autorės papildyta tremties tema, aptariant iki tol primirštą klausimą – gyvenimą *išvengus* tremties. Lokalių bendruomenių, įskaitant ir kovotojų šeimos narių, reikšmę pasipriešiniame okupaciniam režimui išskiria ir amerikiečių politologas Rogeris D. Petersenas³. Vis tik daugumą jo teiginių empiriškai pagrindė ir išplėtojo Dainius Noreika – būtent jo disertacijoje⁴ atrandame šiam darbui aktualiausius klausimus, susijusius su partizanų artimaisiais.

Partizaninį karą aptariančiuose veikaluose⁵ šeimų istorijos, jų indėlis į pokario laisvės kovas ar partizanų santykiai su artimaisiais aptariami labai trumpai – čia lakoniškai paminimi pagrindiniai darbe nagrinėjami aspektai. Sintezės buvo daugiau naudojamos pagrindiniams akcentams sudėlioti ir plėtototi ar bendriems pokario laisvės kovų įvykiams paminėti. Tuo tarpu kontekstinė literatūra buvo aktualiausia siekiant suprasti, kokių priemonių prieš partizanų artimuosius ėmėsi sovietinės represinės struktūros. Apie tai daugiausia rašė istorikas Arvydas Anušauskas⁶.

Šaltinių apžvalga. Pirmoji šaltinių grupė – archyviniai šaltiniai ir jų pogrupiai, itin problemiški kiekybės bei suradimo prasme – partizanų dokumentai ir asmeniniai laišakai. Laiškuose, ypač rašytuose partizaninio karo metu ištremtiems šeimos nariams, žinoma, neapsieinama be tam tikrų perkeltinių prasmių, tačiau išryškėja ir dar viena problema – daugelis laiškų, kaip ir partizanų dokumentai, išsimėtę po įvairias bylas, taip pat tikėtina, kad nemažai jų kol kas nėra prieinami tyrėjams, nes laikomi asmeniniuose fonduose. Šiame darbe bus naudojami atrasti Dešinio tėvūnijos kovotojų laišakai, esantys bylose formuliaruose, taip pat Julijos Popieraitės baudžiamojoje byloje⁷.

Antra reikšminga grupė – sovietinių represinių struktūrų dokumentai. Visų pirma baudžiamosios partizanų ir jų artimųjų bylos, saugomos Lietuvos ypatingajame archyve. Jose tikrai per daug nesigilinama į šiam tyrimui aktualią šeimos istoriją, geriausiai atveju išvardijami, kaip dažniausiai buvo reikalaujama pirmosiose apklausose, šeimos nariai, giminės, jų gyvenamosios vietos, galbūt užrašoma ir keletas papildomų faktų, pavyzdžiui, kodėl prisijungta prie laisvės kovų, tačiau taip išsamesnis pasakojimas apie šeimą dažnu

² Regina Laukaitytė, *Pokaris Lietuvoje belaukiant išlaisvinimo*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

³ Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion. Lessons from Eastern Europe*, New York: Cambridge University Press, 2001.

⁴ Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020.

⁵ Nijolė Gaškaitė, Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953*, Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996.

⁶ Arvydas Anušauskas, *Teroras 1940–1958*, Vilnius: Versus Aureus, 2012.

⁷ Julijos Popieraitės baudžiamoji byla, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. P-14993.

atveju nutrūksta – tardytojams kur kas reikalingiau buvo sužinoti, kur slepiasi artimieji, kur yra bunkeriai. Norint visapusiškai atskleisti partizanų ir jų šeimų narių santykius bei ryšius, baudžiamųjų bylų ne visada pakanka, išskyrus tuos atvejus, kai kitos išeities nėra ir gausiau neatrandama kitos medžiagos. Visgi šios bylos pasirinktos konstruojant vientesnę pasakojimą. Siekiant apžvelgti Dešinio tėvūniją, pasirinkta šio dalinio kovotojams užvesta agentūrinė byla „Vabalai“ (Жуку) ir K-19 fonde esančios tremties bylos.

Trečia grupė – publikuoti šaltiniai, pirmiausia partizanų bei jų artimųjų atsiminimai. Akivaizdžiausia tokio šaltinio, sakininės istorijos, panaudojimo silpnybė – laiko nuotolis, besiformuojančio bendrojo naratyvo ir atsiminimų (re)konstravimo problema. Visgi ne visuomet pavyksta atrasti didesnę kiekį vienašalių šaltinių, kurie, be abejo, tiksliausiai fiksuoja, autentiškiausiai perteikia čia ir dabar patirtis, išgyvenimus, emocijas (ypač tai pasakytina apie laiškus). Tad darbe atsiminimais tenka remtis ne tik aprašant artimųjų likimus nebelikus vienašalių šaltinių, bet ir siekiant perteikti kai kurias partizanų bei jų artimųjų kasdienybės detales. Taip pat manoma, kad nesiekiant kuo tiksliau perpasakoti susidūrimų su kariuomene ar nesikoncentruojant į pavienes datas, o būtent į šeimų istorijas, čia galima atrasti unikalios medžiagos, kuri, derinant su kitais archyviniais šaltiniais, siekiant patikrinti kai kurias pasakojimo detales ar papildyti atsirandantį fragmentiškumą, tik ir gali užtikrinti įvairiapusiškesnę temos atskleidimą.

Tarp tyrimui aktualių publikuotų šaltinių yra ir partizanų rašytinis palikimas, nors daugumos jų pagrindinė problema – vis tik rašymas platesnei auditorijai⁸. Taip aptinkame ne visai autentiškai perteikiamas patirtis, suliteratūrintą pasakojimą. Atsižvelgiant į šią kliūtį ir bandant ją nors kiek apeiti, reikėtų pridurti, kad tokio pobūdžio klasika tapę šaltiniai daugiau suteikia galimybę patikrinti, o svarbiausia – papildyti, ir istoriografijoje spėjusius įsitvirtinti teiginius.

Partizanų santykiai ir ryšiai su artimaisiais

Kai kalbame apie įvairių priežasčių bei aplinkybių veikiamą apsisprendusio asmens pasitraukimą iš namų, iškart iškyla jau klasika tapęs motinos laiminamų vaikų išlydėjimo partizanauti vaizdinys. Bene geriausiai jis atpažįstamas iš Juozo Lukšos atsiminimų, kai aprašomas jo ir brolio Stasio-Juodvarnio atsisveikinimas su verkiančia mama, kuri išlydi klūpančius vaikus, peržegnodama ir linkėdama Dievo globos sūnų pasirinktame kelyje⁹. Toks vaikų išlydėjimas į karą nebuvo išskirtinai Lietuvos partizaninio karo reiškiny, apie panašius atsisveikinimus žinoma nuo seniausių laikų, kai pagal skirtingas tradicijas tėvų buvo laiminami vykstantieji į tuometinius mūšius, vėliau ir į sukilimus. Tik Lietuvos atveju, pradedant XIX–XX a. pradžia, tokių palydėtuvių beveik nebeaptinkama – į carinės Rusijos karus lietuviai vyrai būdavo pai-

⁸ [Juozas Lukša] Juozas Daumantas, *Partizanai*, Vilnius: Vaga, 1990; Adolfas Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūnų...*, Vilnius: Mintis, 1991.

⁹ J. Daumantas, *op. cit.*, p. 134.

mami dažniausiai neleidžiant jiems atsisveikinti su namiškiais¹⁰, o partizaninis karas po tiek laiko tik atgaivino nutrūkusių tradiciją. Be to, tarpukariu Lietuva buvo mažai paveikta sekularizacijos, ir būtent motina buvo tas asmuo šeimoje, kuris rūpinosi tikėjimo perdavimu savo vaikams¹¹, tad turbūt religingesnėse šeimose būdavo atsisveikinama būtent taip.

Visgi įmanoma užčiuopti ir ne tokių sakraliai ar darniai skambančių palydėjimų iš namų, atsisveikinimų, kurie nors nėra dažnai akcentuojami istoriografijoje, bet skaitant atsiminimus susidaro vaizdas, kad jie nebuvo visiškai reti. Netgi priešingai – atrodo gana realūs, žmogiški ir, atsižvelgiant į to meto situaciją, manytina, kad jų galėję būti daugiau nei tik keletas. Vaizdinių, kai namiškiai puola ant kelių, verkia ar išsako kaltinimus („pražudysi man vaikus“¹²), priekaištus („tau ne po miškus vaikščioti, o vaikas augint“¹³) būsimam partizanui ar partizanei, aptinkame kiek mažiau, bet tokio nutylėjimo priežastys gali būti įvairios – galbūt tai nelaikoma svarbia pasakojimo dalimi, ypač jei viskas vyko be ypatingo palaiminimo, o galbūt yra per skaudu pasakoti apie tą ribinę situaciją, po kurios negrįžtamai keitėsi šeimų likimai, ką (ne)sąmoningai ir bandoma nustumti į šalį. Bet toks namiškių elgesys ar pikčiau pasakytas žodis, turint omenyje pirminį sovietų reokupacijos ir Raudonosios armijos savivaliavimo metų kontekstą, kai gausiausiai eita partizanauti, neturėtų stebinti. Siautėjant terorui ir tikriausiai matant giminaičių ar kaimynų pavyzdžius, savaime suprantama, jog bijota tiek dėl išeinančiojo, tiek dėl likusiųjų namuose likimų. Tačiau nors atrodytų, kad dėl tradicinio palaiminimo nebuvimo ir namiškių bandymų atkalbėti pateikiant tikėtinas ateities galimybes išeiti partizanauti turėjo būti žymiai sunkiau – nei šeima, nei jos prašymai daugelio įsitikinimų nepakeisdavo.

Dažniausiai, nepaisant to, koks išlydėjimas buvo, likę namuose šeimos nariai, vienam iš artimųjų išitraukus į ginkluotą pogrindį, natūraliai tapdavo pirmaisiais jų rėmėjais ir ryšininkais. R. D. Petersenas, mėgindamas paaiškinti, kas asmenis skatino prisijungti prie pasipriešinimo, ypač akcentuoja šeiminių ryšių svarbą. Jie tyrime įvardijami besąlyginiais, skatinančiais prisiimti kur kas didesnes galimas rizikas suteikiant pagalbą, jeigu bent vienas šeimos narys prisijungia prie ginkluoto pasipriešinimo ar jo rėmimo (+2)¹⁴. Artimieji, paklausti, kodėl taip rizikavo, neretai net nesupranta klausimo: „[...] broliai miške – tai kaip tu jiems nenuneši kojinių ar maisto?“¹⁵, nors paprastai šeimos nariai neduo-

¹⁰ Vita Ivanauskaitė, „Mirtis ir laidotuvės vėlyvosiose karinėse-istorinėse dainose: folkloriniai naujos istorinės patirties atspindžiai“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2006, t. 30, p. 162.

¹¹ Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, *Lietuvių šeima vertybių sankirtoje (XX a. – XXI a. pradžia)*, [Monografija], Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012, p. 114.

¹² „Pasakoja Benediktas Trakimas-Genelis“, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai*, sudarytojas Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2010, t. 7, 2 kn., p. 61.

¹³ „Railų šeima ir jos likimas“, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai*, sudarytojas R. Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2010, t. 8, p. 32.

¹⁴ Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion...*, p. 53.

¹⁵ Ž. Kropaitė-Basiulė, *#fainiausiaipasaulymočiūtė. Partizanų ryšininkės ir politinės kalinės Onos Butrimaitės-Laurinienės istorija*, Vilnius: Balto, 2022, p. 88.

davo oficialios priesaikos, kad pakliuvus į sovietų rankas nebūtų įmanoma dokumentais pagrįsti primetamos „kaltės“ – tarsi taip partizanai juos norėjo labiau apsaugoti ir globoti. Kita vertus, artimiesiems tikrai ne visuomet vengta duoti rizikingesnių užduočių. Jaunėlis gimnazistas, trijų partizanų brolis Albinas Kentra, tapęs tarpininku tarp Mečislovo Dargužo suorganizuotos antisovietinės Šilalės organizacijos „Diemedis“ ir partizanų, stengdavosi brolio pavedimu parūpinti ginklų ar šovinių¹⁶. Svarbu ir tai, kad šeimos nariai tiek ankstyvuojau laikotarpiu, tiek vėliau, jau netekus namų ir klajojant po svetimus ūkius, vis vien kuo galėdami stengėsi padėti partizanams. Galima užčiuopti ir tokią tendenciją, kad paprastai žuvus kovotojui artimieji nebūdavo linę dėl to apleisti savo pirminės veiklos ir dažniausiai iki suėmimo talkindavo pogrindžiui.

Kaip pastebėta, tarp pačių partizanų būta įvairių nuomonių, kiek jų šeimoms reikėtų žinoti ir kiek yra reikalinga ir taip pažeidžiamiems asmenims įsitraukti į pogrindžio veiklą. Vieniems ryšininkams – šeimos nariams – nesant reikalo neleista žinoti tikslų bunkerių vietų¹⁷, nes tai galbūt nebuvo susiję su jų vykdomomis užduotimis, jie, kaip ir daugelis, su partizanais kontaktuodavo nebūtinai tiesiogiai, o per kitus ryšininkus. Tuo tarpu kitais buvo tiesiog beatodairiškai pasitikima ir tik jiems būdavo pasakomos slapstymosi vietos. Dar 1945 m. laiške savo broliui Pranas Švilpa-Barzdyla rašo: „[g]leriau būtų, kad bunkerio vietą *tik mūsų šeimos nariai težinotų*“ [išskirta mano – E. K]¹⁸. Taip pat šaltiniuose pastebėta, kad tam tikrais atvejais partizanų artimųjų išskyrimas, pabrėžiant juos esant *iš tokios šeimos*, gali būti matomas ne tik per rodomą didesnę pasitikėjimą jais vienu ar kitu atveju, bet ir per kartais rodomą nuolaidesnę požiūrį, pasielgus ne pagal partizanų nurodymą. Taigi partizanų gretose vyravo dvejopas požiūris (didelis pasitikėjimas *versus* požiūris į artimuosius kaip į eilinius ryšininkus), tačiau svarbu paminėti ir aptiktą minimo pasitikėjimo motyvą – kai kurie partizanai greičiausiai tikėjosi, kad jų šeimos nariai net tardomi negalės paliudyti apie savo namiškius. Kalbinta artima partizanų sesers Birutės Stačkaitės draugė taip prisiminė trijų partizanų sesers, menančios tardymus, žodžius: „ką aš galėjau išduot, savo besislapstančius tėvus, brolius, draugus, bunkerį?“¹⁹

Dešinio tėvūnijos atvejis: šeimų įsitraukimo ypatybės

Vadovaujantis 1949 m. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) statutu, Tauro apygardoje kuopų pertvarkymas į tėvūnijas prasidėjo jau tų pačių metų balandį²⁰, o birželį

¹⁶ Albino Martinavičiaus tardymo protokolas, 1946-08-26 įrašas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 6205/3, l. 52-54; tarpininkavimą įsigyjant ginklus atskleidžia prie bylos prisegtas brolio partizano Rutenio raštelis, nedatuotas, in: *ibid.*, vokas Nr. 123, l. 123-2-123-2 atv.

¹⁷ Ž. Kropaitė-Basiulė, *op. cit.*, p. 91.

¹⁸ Prano Švilpos-Barzdilos laiškas broliui, nedatuotas, prasideda žodžiais „Ponui Afenui...“, in: *Laisvės kovų archyvas*, 2010, t. 43, p. 75.

¹⁹ Iš asmeninio pokalbio su Zita Žemaitiene (saugoma pas autore).

²⁰ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *op. cit.*, p. 480.

viena iš apygardos kuopų –54-oji – po vado Kazimiero Pinkvarto-Dešinio žūties buvo pervadinta jo vardu ir tapo Dešinio tėvūnija, veikusi net trijų – Kazlų Rūdos, Marijampolės ir Prienų – rajonų ribose. Iš dešimt apygardoje veikusių tėvūnijų tik trys pavadintos konkrečiau partizano garbei (kiekvienoje apygardos rinktinėje po vieną), kas liudija Dešinio asmenybės svarbą, autoritetą ne tik kuopos, bet ir visos rinktinės mastu. Svari tirti pasirinkto tėvūnijos atvejo priežastis būtų ir tai, kad tokiam daliniui pirmą kartą vadovavo moteris – Antanina Kurtinytė, partizaniniame kare praradusi tris brolius. Du iš jų dalyvavo tos pačios tėvūnijos veikloje, o tai jau leidžia aptikti pirmus partizanavimo šeimomis atvejus, kuriais nuosekliai sekant paaiškėja, kad tokių šeimų tėvūnijoje buvo penkios. Maždaug nuo 1950-ųjų iki pat tėvūnijos gyvavimo pabaigos 1952 m. lapkričio²¹ dalinyje tarp kovotojų ir ryšininkų figūruoja tų pačių laisvės kovų dalyvių pavardės – Popierų, Marčiulaičių, Kurtinių, Banislauskų bei Gumauskų (dėl jauno dalinio kovotojų amžiaus šeima šiuo atveju apims tik tėvus, brolius bei seseris).

Svarstant, kaip penkios šeimos galėjo susiburti viename dalinyje, matyti, kad jas siejo ta pati gyvenamoji aplinka – Dambraukos (Popieros), Stuomenų (Marčiulaičiai), Jasenavos (Kurtiniai) bei Sarginės (Banislauskai) kaimai Marijampolės apskrityje buvo visai šalia vienas kito. Pagal 1942 m. gyventojų surašymą²² galima teigti, kad šios šeimos užaugo Šilavoto valsčiuje, tik Dambrauka buvo vos keliais kilometrais tolėliau, Marijampolės valsčiuje. Tik keistokai Dešinio tėvūnijos kovotojų dalinyje atrodo Gumauskai, nes jų kaimas – Liepynai – akivaizdžiai nutolęs nuo pagrindinių kitų kovotojų gimtųjų vietovių. Tiesa, Julijos Popieraitės tardymo protokoluose aptinkama reikšminga detalė: apklausiama šešių partizanų sesuo teigė, kad ji ir Vincas Gumauskas (būsimų Dešinio tėvūnijos kovotojų Algimanto ir Petro Gumauskų brolis) kartu mokėsi trečiame Marijampolės mokytojų seminarijos kurse; bendrauta ir šeimomis, nes Gumauskus 1947 m. lankė jau partizanaujantis Antanas Popiera-Žilvitis²³. Ir pačių Gumauskų šaknys buvo Igliškėlių valsčiuje, netoli tų vietų, kur partizanavo 54-oji kuopa, vėliau Dešinio tėvūnija – Grabavos kaime, Igliškėlių valsčiuje buvo gimęs tėvas Antanas Gumauskas²⁴. Tame pačiame valsčiuje augo ir būsima Antano žmona, keturių vaikų motina Marija Brūzgaitė-Gumauskienė, kur 1947 m., jau po šeimos išblaškymo, likusieji jos nariai ne kartą turėjo glaustis pas čia gyvenantį jos brolių Joną Brūzgą. Taigi pažintis su Popieromis, giminių lankymas tose vietovėse ir greičiausiai asmeninės sąsajos su Geležinio Vilko rinktinė (brolis Vincas Gumauskas-Musė vadovavo šios rinktinės 6-osios kuopos III būrio rezerviniams partizanams²⁵) lėmė, kad Gumauskai išvyko partizanauti į tolimesnį Prienų rajoną.

²¹ Tėvūnijos vadės Antaninos Kurtinytės areštas 1952 m. lapkričio 7 d. galutinai užbaigė dalinio veiklą.

²² Visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo 1942 metais bylų rodyklė, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-743, ap. 2, t. II.

²³ Julijos Popieraitės tardymo protokolas, 1948-04-09 įrašas, in: LVA, f. K-1, ap. 58, b. P-14993, l. 14.

²⁴ Areštuotojo Antano Gumausko anketa, in: LVA, f. K-1, ap. 58, b. 9162/3, t. 2, l. 4 (321).

²⁵ Geležinio Vilko rinktinės VI kuopos III būrio kovotojai priklausą skyrininkui Musei [partizanų dokumentas], 1947-01-04, in: *ibid.*, vokas Nr. 331, l. 331–1.

Dešinio tėvūnijos tiriamų šeimų atveju iš pradžių į mišką pasitraukė po vieną jų asmenį: 1945 m. partizanais tapo Andrius Popiera-Naktinis²⁶, Vitas Marčiulaitis-Vėjelis²⁷, Antanas Banislauskas-Neptūnas²⁸. Taip pat ryšius su partizanais 1945 m. užmezgė Klemensas Kurtinys, kuris iškart tais pačiais metais ir žuvo, tik informacija apie jį šaltiniuose gana skirtinga ir gali būti ne visai aišku, ar Klemensas iš tikrųjų buvo ginkluoto pogrindžio dalyvis, nes vis dar mokytojo Plutiškių gimnazijoje ir gyveno legaliai²⁹. Tardoma jo sesuo Antanina Kurtinytė neatskleidė, ar jis žuvo kaip partizanas, o tik trumpai tepasakė, jog jį nužudė sovietai tiesiog einant per mišką³⁰. Galbūt galvota, kad apie jį, anksti įsitraukusį į veiklą, informacijos saugumas neturi ir bent taip būtų galima sušvelninti kokį nors faktą apie savo ir taip apšauktą kaip „banditų“ šeimą arba pabandyti mesti bent vieną kaltinimą ir patiems okupantams. Klemensas tarnavo Vietinėje rinktinėje³¹, o vėliau atsiminimuose A. Kurtinytė pasakojo, kad pas brolių užsukdavo draugai karininkai, jų namuose vykdavo susirinkimai, jis ėmėsi vadovauti greta Kurtinių tėviškės veikiantiems partizanams³². Numanymą, kad Klemensas buvo prisijungęs prie partizanų, sustiprina ir tas faktas, kad jo šeima nuo pat 1945 m. įsitraukė į partizanų, tarp kurių buvo ir būsimo Dešinio tėvūnijos partizanas V. Marčiulaitis-Vėjas, rėmimą, Kurtinių namuose buvo dvi slėptuvės, tad gali būti, kad Klemensas bent jau galėjo padėti organizuoti pirmiesiems kovotojams. Panašiai ir Gumauskai pokario laisvės kovose pirmiausia buvo aktyvūs partizanų rėmėjai, 1947 m. dalis šeimos dėl jų ūkyje aptiktų partizanų buvo ištremta, dėl to čia akivaizdus ir vėlesnis jų įsitraukimo į partizanų gretas laikas – po šeimos išblaškymo apie 1948 m. partizanų buvo buvęs rezervinis partizanas Algimantas Gumauskas-Balandis.

Dėl šaltinių stokos gana netolygiai atskleidžiamas artimųjų įsitraukimas į šių pirmųjų partizanų rėmimą ir ryšininkų veiklą. Viena vertus, iš archyvinių bylų pastebima, kad Kurtinių, Banislauskų, Popierių šeimų nariai kovotojams tikrai padėjo maistu, įvairia teikiama informacija apie padėtį kaime iki jų ištrėmimo 1946–1948 m. Už šią paramą pogrindžiui ir dėl sūnų veiklos tėvai ir dar keletas vaikų buvo represuoti, galima spėti, kad išblaškyti Marčiulaičių tėvai negalėjo daugiau įsitraukti į panašią veiklą. Kita vertus, net jeigu konkretūs dalies asmenų talkininkavimo faktai šiuo ankstyvuojų partizaninio karo

²⁶ Justinas Sajauskas, Rūta Trimonienė, „Popieros“, *Valstybinė lietuvių enciklopedija*, [online], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/popieros/> (2023-05-24).

²⁷ Justinas Sajauskas, „Marčiulaičiai“, *Valstybinė lietuvių enciklopedija*, [online], in: <https://www.vle.lt/straipsnis/marciulaičiai/> (2023-05-24).

²⁸ Prieių apskrities MGB [Kaltinamoji] išvada, 1948 m. balandis, in: *LYA*, f. V-5, ap. 1, b. 3731, l. 8.

²⁹ Pasakoja Antanina Kurtinytė-Mackelienė-Liepa, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai...*, t. 9, p. 547.

³⁰ Antaninos Kurtinytės tardymo protokolas, 1952-11-24 įrašas, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 25953/3, t. 1, l. 85.

³¹ *Suvalkijos partizano Klemenso Kurtinio paskutiniai žingsniai mokykloje*, parengė Marijampolės Tauro apygardos partizanų ir tremties muziejus, [online], in: <https://www.lndm.lt/wp-content/uploads/2016/12/13-stendas72.compressed.pdf> (2023-05-25).

³² „Pasakoja Antanina Kurtinytė-Mackelienė-Liepa“, in: *Laisvės kovotojų prisiminimai...*, t. 9, p. 547.

laikotarpiu neužfiksuoti, neatrodo, kad pirmųjų išvardytų partizanų namiškiai, ypač broliai ir seserys, laikėsi pasyviai – net trylika asmenų, susijusių šeiminiiais ryšiais su 1945 m. į ginkluotą pogrindį pasitraukusiais kovotojais, 1946–1952 m. papildė partizanų gretas ir ilgainiui sudarė 1949 m. susikūrusios Dešinio tėvūnijos branduolį. Kaip matoma iš Tauro apygardos įsakymų rinktinėms bei tėvūnijoms, partizanų ne visuomet būdavo tampama tik dėl to, kad asmuo buvo ginkluoto pogrindžio dalyvio(ių) brolis ar sesuo, reikėjo ir papildomai pasižymėti bei įgyti kovotojų pasitikėjimą. Kazimieras Kurtinys-Ąžuolas 1950 m. lapkritį tapo tik kandidatu į Dešinio tėvūnijos partizanus, o Albinui Banislauskui-Klajūnui už „gerą pavestų pareigų atlikimą“ buvo suteiktas partizano vardas³³.

Tėvūnijos įkūrimo laikotarpiu dėl padažnėjusių artimųjų areštų atsirado daugiau baudžiamųjų, operatyvinių bylų, iš kurių pastebėta, jog kovotojų artimieji, tapę ryšininkais, kiek išsiskyrė iš kitų tėvūnijos ryšininkų savo vykdomomis rizikingesnėmis užduotimis, nepaisant to, kad jie buvo ir taip pažeidžiami, ieškomi agentų, todėl bet koks viešesnis pasirodymas galėjo baigtis areštu (Petras Gumauskas-Pipiras jau 1951 m. buvo sulaukytas, tuo metu su savimi turėjo Dešinio ir kitų partizanų nuotraukų, buvo verbuojamas, po to, tikėtina, ir persekiojamas³⁴), o vaikstant su kovotojais – nužudymu. Be spaudos platinimo, korespondencijos nešiojimo, nevengta dalyvauti ir kai kuriose akcijose. 1951 m. rugsėjo 23 d. dar tik penkiolikmetė Romutė Gumauskaitė ir Antanina Kurtinytė kartu su partizanais dalyvavo tvarkant nuolat išdraskomus partizanų kapus (merginos papuošė kryžius vainikais su užrašu „Jus prisimins šalis, žuvusieji už laisvę“) ir Stuočių kaime užminuojant Mikališkių kapines, kuriose jau kitą dieną žuvo trys MGB darbuotojai³⁵. Tėvūnijos vado Balandžio broliui Pipirui su užduotimis tekdavo įveikti didelius atstumus, palaikyti ryšius tarp Dešinio tėvūnijos, Geležinio Vilko ir Vytauto rinktinių, lydėti partizanus į susitikimus. Artimųjų aktyvumą pogrindyje net po brolių žūčių ir buvusio ryšininko, nuo 1951-ųjų partizano P. Gumausko, arešto liudija ir tai, kad 1952 m. birželį–lapkritį pastebima susiformavusi gana stipri paskutinių išlikusių trijų tiriamų šeimų merginų, buvusių ryšininkių (Romutės, Antaninos, Marytės Banislauskaitės) ir naujai prisijungusių tėvūnijos adjutantės, irgi praradusios brolių kovose Stasį Marčiulyną-Lapiną, Monikos Marčiulynaitės-Nykštuko grupelė. Apžvelgus jų baudžiamąsias bylas matyti, kad jos šiuo periodu laikėsi kartu ir bendru darbu palaikė tėvūnijos gyvavimą – kartu rašydavo atsisaukimus, viena per kitą platino spaudą, korespondenciją, kartu apsistodavo pas rėmėjus. Žinoma, jas vienijo ta pati brolių netekčių patirtis, galbūt skatinusi toliau dirbti ir laikytis išvien. Tačiau tai liudija, koks svarbus buvo joms tėvūnijos ir brolių veiklos tęstinumas,

³³ Tauro apygardos vado Antano Pužo-Gintaro įsakymo Nr. 77 Geležinio Vilko rinktinei [nuorašas], 1950-12-18 įrašas, in: *LVA*, f. K-12, ap. 1, b. 3, failo Nr. 00057 (bylos suskaitmenintos, o originalai nenumuoti, neįskaitomas lapo numeris).

³⁴ V. Peckus, *Legendinis partizanas Petras Gumauskas-Pipiras*, Marijampolė: Marijampolės Rygiškių Jono gimnazija, 2013, p. 11.

³⁵ Antaninos Kurtinytės tardymo protokolas, 1952-11-19 įrašas, in: *LVA*, f. K-1, ap. 58, b. 25953/3, t. 1, l. 54–55; Romutės Gumauskaitės tardymo protokolas, 1952-12-10 įrašas, in: *ibid.*, l. 231.

nes, nepaisant arešto grėsmės, merginos nesistengė laikytis pasyviai ar apsiriboti tik laikraščio „Partizanas“ platinimu ir atsišaukimų rašymu – 1952 m. spalį padėta prie ginkluoto pagrindžio prisijungti besislapstančiam nuo mobilizacijos Juozui Vitkauskui³⁶, nuo įkalbinimo iki padėjimo atrasti ryšį su kitais partizanais – Vytautu Stanaičiu-Aidu ir Petru Kučinsku-Tyla.

Nuo Dešinio tėvūnijos įsikūrimo per trejus jos gyvavimo metus ištraukė į partizanų gretas net dvylika narių iš tiriamų penkių šeimų, nors kai kuriems partizanauti teko labai trumpai, pavyzdžiui, Leonas Kurtinys-Jaunutis ir jo bendražygis Justinas Marčiulaitis-Milžinas ginkluotame pagrindyje išbuvo vos keletą savaičių. Gausiausiai į partizanų gretas jungtasi nuo 1950 m. – tais metais į Dešinio tėvūniją iš dvylikos ištraukė dešimt kovotojų, tad galima sakyti tėvūnijos centre iki pat jos veiklos nutraukimo išliko tų pačių šeimų nariai. Toks vėlyvas ištraukimas į kovotojų gretas atitinka ir bendrą partizaninio karo vėlyvesnio laikotarpio savybę – panašiu metu (istoriko D. Noreikos tyrime 1946–1950 m.) dėl tremties ar arešto baimės prie partizanų daugiausia šliejosi buvę ryšininkai, rėmėjai, tarp kurių buvo daug jau anksčiau partizanavusių asmenų artimųjų³⁷. Išskirtinesnis Dešinio tėvūnijos bruožas – čia partizanai žuvusių brolių vietas užėmė tiek 1951 m., tiek 1952 m., kai artimųjų praradimo mastas tik didėjo ir paskutiniai dalinio kovotojai jau buvo praradę visus partizanų gretose kovojusius brolius. Kai tuo tarpu į D. Noreikos tirtus šešis partizanų dalinius (būrį, kuopas ir rinktines, taigi kalbama ir apie didesnius vienetus nei tėvūnijos) nuo 1950 m. iš viso teįstojo dvylika asmenų³⁸. Konkrečiu Dešinio tėvūnijos atveju taip pat veikė ir istoriko išskirtos prisijungimo priežastys. Kai dalis šeimos narių jau buvo ištremti ir buvo gaunami signalai, kad tremtyje esantys vaikai, likusiųjų Lietuvoje mažamečiai broliai bei seserys, yra sutinę iš bado³⁹, čia galėjo suveikti arešto ir ypač tremties baimė, kai atrodė, kad geriau yra trauktis į ginkluotą pagrindį ir netgi žūti, nei atsidurti Sibire. Vis dar galėjo rūpėti ir mobilizacijos grėsmė. Petro Gumausko motina po sūnaus Algimanto žūties prašė jauniausią sūnų eiti į kariuomenę ir bent taip išsigelbėti, tačiau agento, bendravusio su motina, pranešimu, jis tik atsakęs, kad „verčiau pražūsiu „gaujoje“ [kabutėse išskirta mano – E. K.], bet į armiją tarnauti neisiu“⁴⁰. Tačiau vien mobilizacijos faktorius negalėjo būti esminis – pats P. Gumauskas „iš tokios šeimos“ tikrai būtų paimtas ne į armiją, o tardomas bei ištremtas, ir neatmestina, kad jis tą tikrai galėjo suvokti.

Čia galbūt svarbiau pabrėžti, kad brolių žūtys galėjo tik sustiprinti norą kovoti prieš okupantą, nesvarbu, kad tai buvo jau beveik partizaninio karo pabaigos laikotarpis, bet artimųjų netekčių palaužtas asmuo galėjo suvokti, kad kito kelio nebėra, kaip tik tęsti tai,

³⁶ Antaninos Kurtintytės tardymo protokolas, 1952-11-29 įrašas, in: *ibid.*, l. 133–134.

³⁷ D. Noreika, *op. cit.*, p. 300.

³⁸ *Ibid.*, p. 298.

³⁹ Julija Popieraitė-Savičienė, „Giesmė motinai“, in: *Laisvės kovų archyvas*, 1992, t. 3–4, p. 64.

⁴⁰ Agentūrinis „Akmūro“ pranešimas, 1951-06-23 įrašas, in: *LYA*, f. K-19, ap. 1, b. 624, l. 41.

ką pradėjo jų šeimos nariai. Tokia priežastis galbūt paaiškintų ir, atrodytų, kiek keistą nepilnamečio, vos septyniolikos metų turinčio, brolių partizanų vadą Vėjelį praradusio Kosto Marčiulaičio-Dainiaus sprendimą jungtis prie partizanų, nors jis tikrai galėjo bandyti susirasti savo šeimą – jo brolis Antanas dirbo mokytoju, seserys mokėsi mokyklose, vadinas, sugrįžti į pusiau legalų gyvenimą buvo įmanoma, tik nuspręsta vis vien tęsti kovą. Tikriausiai panašiai galima paaiškinti ir Antaninos Kurtinytės apsisprendimą priimti Sergijaus Staniškio-Lito pasiūlymą 1952 m. rugpjūtį tapti tėvūnijos vade. Šie metai žymėjo pačias didžiausias netektis Dešinio tėvūnijoje, kurioms prireikė vos dviejų sovietų surengtų operacijų – sausio 31 d. apsupti savo stovyklavietėje Varnabūdės miške žuvo keturi partizanai (du paimti gyvi, tarp jų partizanas P. Gumauskas)⁴¹. Taip A. Kurtinytė prarado paskutinį savo kovojusį brolių, tėvūnijos būrio vadą partizaną Ažuolą. Tų pačių metų birželio 24 d., saugumui žinant, kad tai vieni paskutinių šio rajono kovotojų (tiriamos tėvūnijos – paskutiniai) ir kad nebėra tikslo paimti Dešinio tėvūnijos ir Geležinio Vilko rinktinės štabo darbuotojus gyvus ar jų pasigailėti, agentai smogikai sušaudė septynis miegančius partizanus⁴². Net tokiomis aplinkybėmis svarstydamą apie galimą likimą, Antanina nespėdė legalizacijos klausimo ar gyvenimo su fiktyviais dokumentais, o priešingai, tapo aktyvia Pietų Lietuvos vado Lito ryšininke, platino savo rajonuose partizanų spaudą (laikraštėlį „Partizanas“), atsišaukimus ir tapo vade, kartu su išlikusiomis partizanų seserimis ir tėvūnijos ryšininkais tęsusi tėvūnijos veiklą iki savo arešto 1952 m. lapkričio 7 d., dar bandžiusia atkeršyti ir už bendražygių sušaudymą, organizuojant agentų smogikų Ūko bei Gasnerio stebėjimą bei užpuolimą.

Toks lokalus žvilgsnis į vieną smulkų partizanų dalinį gali padėti suvokti ir šiame darbe keliamą esminį klausimą: kokią reikšmę partizaniniame kare turėjo šeimos, ypač smulkesniuose daliniuose? Pirmiausia, aptartas atvejo tyrimas patvirtina istoriografijoje vyraujančią teiginį, kad partizanauta buvo šeimomis⁴³ – užteko į ginkluotą pagrindį pasitraukti vos vienam asmeniui ir visa šeima ilgainiui buvo įtraukta į laisvės kovų veiklą. Dešinio tėvūnijos atveju iš penkių tėvūnijoje figūravusių šeimų (iš viso 45 narių) net aštuoniolika asmenų pakaitomis, užimant kritusių brolių vietas, tapo ginkluoto pagrindžio dalyviais (tai sudaro 40 proc. visų penkių šeimos narių). Likusioji reikšminga dalis – 12 asmenų (26,7 proc.) – iki represijų visą laiką buvo rėmėjai, ryšininkai, daliai jų buvo patikėtos ir vienos svarbiausių užduočių, be kurių tėvūnijos veikla būtų sunkiai įsivaizduojama. Taigi galima užtikrintai kalbėti apie didžiosios dalies (66,7 proc.) asmenų įsitraukimą į pokario laisvės kovas. Lieka penkiolika asmenų, iš kurių keturi asmenys (Popieros), įskaitant tris mažamečius, buvo ištremti iškart ir trys ištremti kaip partizanų rėmėjai tik

⁴¹ Sprecrenėšimas apie 1952-01-31 čekistinės-karinės operacijos Varnabūdės miške, Marijampolės rajone, rezultatus. [nedatuota], in: *LYA*, f. K-19, ap. 1, b. 624, l. 53–54.

⁴² Aktas apie agentūrinės grupės nužudytus partizanus, 1952-06-24 įrašas, in: *ibid.*, b. 640, l. 302–303.

⁴³ Bernardas Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius: Versus Aureus, 2006, p. 89.

anksčiau, nei jų artimasis prisijungė prie ginkluoto pogrindžio (Gumauskai). Iš visų šeimų lieka septyni asmenys, niekaip nefigūruojantys šaltiniuose, tačiau ir jų greičiausiai tvirtai negalime įvardyti pasyviais dėl informacijos trūkumo – ypač išsislapsčiusių nuo tremties asmenų pagalbą sunku užčiuopti šaltiniuose, nes nėra baudžiamųjų bylų ar atsiminimų.

Dešinio tėvūnijos kovotojų artimųjų likimai

Iš viso partizaninėse kovose tiriamos penkios Dešinio tėvūnijoje figūravusios šeimos prarado šešiolika vaikų, iš jų dešimt žuvo Dešinio tėvūnijoje, kurios apskritai visas gyvavimo laikotarpis pasižymi partizanų žūtimis – nė vienas kovotojas, išskyrus A. Kurtinytę-Liepą bei Petrą Gumauską-Pipirą, neišliko gyvas. Vienintelis gyvas paimtas tik bandęs nusišauti Sigitas Jankauskas-Keleivis, kuris buvo nuteistas mirties bausme. Partizaniniame kare Popieros prarado penkis vaikus, Marčiulaičiai – keturis, Kurtiniai bei Banislauskai – tris, Gumauskai – vieną. Nors dar bandyta neleisti paskutiniesiems savo broliams prisijungti prie partizanų, motyvuojant tuo, kad „nors tu išliksi gyvas“⁴⁴, tačiau kai kuriais atvejais jie buvo neperkalbami ir nė vienas nepavyko išsigelbėti. Taip Kazimiero Popieros bandytas atkalbėti septyniolikmetis Bronius 1951 m. vis tiek prisijungė prie Dešinio tėvūnijos ir netrukus abu su broliu žuvo. Tiriamų šeimų narių praradimo mastas buvo toks didelis, kad tiek sūnų netekusioms motinoms tiesiog vengta pranešti apie vis naujas žūtis. Antanina Kurtinytė, palaikiusi susirašinėjimą su ištremta mama, kaip galima suprasti iš 1952 m. kovo 12 d. rašyto laiško, visą laiką slėpė brolio Leono žūtį. Laiške mamai ji teigia: „[š]iandien rašau laiškutį ir parašysiu kaip vis prašot nemeluot ir teisybę rašyti [...] bet ką padaryti, rodos man lengviau, kad Jūs nežinot mūsų visų vargų, bet pagalvojau, vis tiek sykį sužinosit, imu ir rašau. Mamyte, mes namuose negyvenam nuo 1950 m. gegužės 16 d. Prisiminkit tą 16 d. [...] Buvo labai skaudu, kad toj pačioj minutėj reikėjo skirtis su savo brangiu broliu, kurį palietė prieš šūvis.“⁴⁵ Bet greičiausiai ji suprato, kad apie dar vieną, vos prieš du mėnesius patirtą tėvūnijos partizano brolio Ažuolo netektį pranešti vienu metu negali, todėl dar bandė kuriam laikui nuraminti mamą: „[s]ueinu tankiai su Kazimieru, pasikalbam, perduodu Jūs laiškus ir vėl palinkėdamas viens kitam laimės gyvenime ir kad kitur kur susitiktume.“⁴⁶ Apskritai, aptariant Dešinio tėvūnijos kovotojų ir jų artimųjų likimus, čia atsiskleidžia įprastos, daugeliui partizaniname kare veikusių šeimų taikytos sovietų represijų priemonės. Tačiau atvejo tyrimas, atskleidžiantis konkrečių šeimų likimus, gali padėti geriau suvokti sovietų vykdytą naikinimo mastą – kiek žmonių buvo paliesta dėl bent vieno į mišką pasitraukusio asmens.

Vienas pirmųjų žingsnių iš sovietų pusės, kurio imtasi prieš tėvūnijos kovotojų artimuosius, buvo tremtis – 1946 m. išvežti į Sibirą partizanų Popierų mama Magdalena su

⁴⁴ Antano Gustaičio tardymo protokolas, 1951-10-08 įrašas, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1227, p. 331.

⁴⁵ Antaninos Kurtinytės laiškas motinai Marceli Kurtinienei, 1952-03-13, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1229, l. 50-2.

⁴⁶ *Ibid.*, l. 50-2 atv.

trimis mažamečiais vaikais (Justinu, Salomėja bei Petru) ir 1948 m. – partizanų Banislauskų tėvai Jurgis ir Ona. Nors partizano Algimanto Gumausko-Balandžio artimieji – tėvas Antanas Gumauskas, brolis Vincas bei sesuo Julija – 1947 m. buvo taip pat ištremti, tremties priežastis buvo kiek kita – šie trys asmenys Sibire atsidūrė kaip partizanų rėmėjai dar iki Algimantui prisijungiant prie ginkluoto pogrindžio ir buvo papildomai kaltinami ištraukimu į jau minėtą rezervinį partizanų būrį. Kovotojų artimųjų Popierų ir Banislauskų tremties laikas skyrėsi, nors abiejose šeimose pirmieji vaikai į mišką pasitraukė beveik tuo pačiu metu – 1945 m. Tačiau kai vasarį buvo ištremtos Popieros, jų sūnus Andrius-Žilvitis dar aktyviai partizanavo (žuvo tų pačių metų rugsėjį). Tuo metu, kai 1946 m. vasario 15 d. buvo tremiamos šeimos, kaip tik buvo paskelbtas viešas LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro Juozo Bartašiūno kreipimasis į ginkluoto pogrindžio kovotojus bei jų artimuosius, kuriame paskutinį kartą buvo perspėta, kad nepasidavusių partizanų šeimos bus suimtos ir ištremtos⁴⁷. Tad kai vasario 18 d. prasidėjo pirmoji trėmimų diena, Popierų šeima dėl nepaklususio įsakymui sūnaus buvo išvežta į Sibirą. Tuo tarpu 1945 m. birželį pirmasis Banislauskų sūnus Antanas-Naktinis žuvo Degimų kautynėse, o apie sūnų Petrą Banislauską, sprendžiant ir iš tėvų tremties bylos, saugumas informacijos tikriausiai dar neturėjo, todėl 1946 m. trėmimai Banislauskų dar nelietė. Taip pat šių ir vėlesnių trėmimų metu pastebimas prasidedantis šeimų išblaškymas – nors šeimos stotyse nebūdavo atskiriamos, kaip tai buvo būdinga 1941 m. birželio trėmimams⁴⁸, vis tik būdavo tremiami tik tie asmenys, kurie randami namuose, per daug nebeieškant pabėgusiųjų. Dažnai kai kurių šeimoms narių trėmimų metu nebūdavo, išveždavo tik tuos, kuriuos pavykdavo surasti. Taip prasidėdavo ilgi nesimatymo metai ir nuolatinės likusiųjų Lietuvoje gyvenamosios vietos paieškos. Net ir vėliau represuoti asmenys buvo vežami jau nebūtinai į tas vietas, kur buvo jų ištremti artimieji. 1948 m. ištremtai Julijai Popieraitei tik 1954 m. leido nuvykti pas motiną į Sverdlovską⁴⁹. Kiti tiesiog taip visą laiką ir prisiblaškydavo po įvairias vietas. Apytiksliai teigiama, kad išvengusiųjų tremties pirmuoju pokario dešimtmėčiu galėjo būti iki 150 tūkst. asmenų, o tai jau leidžia teigti, kad nelegaliai gyvenančiųjų buvo daugiau nei pačių partizanų⁵⁰. Dešinio tėvūnijos atveju tremties išvengė įspėta ir visa keturių partizanų Marčiulaičių šeima, tačiau jos nariai negalėjo gyventi kartu tiek dėl konspiracijos, tiek dėl to, kad būtų lengviau atrasti gyvenamąsias vietas pas žmones. Kaip teigia brolių Marčiulaičių seserys Anelė ir Birutė, jų šeimos nariams teko keliauti po visą Lietuvą, keisti gyvenamąją vietą maždaug kas devynis mėnesius, ne kartą tiesiog neturėta

⁴⁷ A. Anušauskas, *Teroras...*, p. 200.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 59.

⁴⁹ Išvada dėl archyvinės apskaitos bylos, 1957-10-08 įrašas, in: *LYA*, f. V-5, ap. 1, b. 6455/5, l. 53.

⁵⁰ Regina Laukaitytė, *op. cit.*, p. 413.

kur nakvoti, todėl tekdavo miegoti rugiuose, kol galiausiai persikelta į Kaliningrado sritį⁵¹.

Su Sibire atsidūrusiais artimaisiais tiriami partizanai ir Lietuvoje likę artimieji palaikė ryšius laiškais – konkrečiai galima aptikti Kurtinių ir Popierių susirašinėjimus. Iš jų matyti, kad tremtiniai buvo dažnai remiami siuntiniais, nors jau buvo vėlyvasis partizaninio karo laikotarpis ir kovotojai negalėjo vykdyti didesnių puolamųjų akcijų. Vis tik šeimos sulaukdavo siuntinių iš Lietuvos ir čia kovojusių artimųjų iki pat 1952 m., o Kostas Popiera ištremtą seserį patikino: „Viktute, daug nesirūpink, mes sudėsime, kiek galėsime, kolei dar gyvi. Nes tuoj išauš laisvės rytas.“⁵² Buvo svarbus ir moralinis išvežtųjų, negalinčių sužinoti realios situacijos Lietuvoje ir atskirtų nuo likusios šeimos dalies, artimųjų palaikymas. Laiškuose partizanaujantys vaikai bandė įtikinti ištremtus tėvus, brolius bei seseris, perkeltinėmis prasmėmis leisdami suprasti, kad tokia padėtis ilgai nesitęs, greitai kils karas⁵³. Drąsūs buvo Julijos Popieraitės laišakai motinai ir broliams – įvairūs okupaciją vaizduojantys piešiniai, eilėraščiai apie laisvės kovas, ant grindinio suguldytus partizanus. Viena vertus, toks drąsus kalbėjimas turėjo palaikyti ištremtųjų viltį, kad neilgai reikės kankintis Sibire, kita vertus, iš agentūrinių bylų tampa aišku, kad sovietai kiekvieną laišką tikrino, vertė į rusų kalbą, pasibraukinėjo „kalnę“ įrodančias vietas ir jas išnaudojo sau reikiama linkme. Taip buvo brėžiamos ir partizanų ryšių schemos – pagal laiškų išsiuntimo adresus sudarinėjami rėmėjų ir ryšininkų sąrašai⁵⁴, už drąsaus turinio laiškus ir patys artimieji susilaukdavo represijų (Julija Popieraitė buvo ištremta, motyvuojant laiškais bei galima bloga įtaka dėl savo pažiūrų seminarijos studentams).

Buvo sunkus ir represuotųjų grįžimas į Lietuvą, ir bandymai išgyventi naujoje tikrojeje, neradus pusės savo šeimos narių. Tik istoriografijoje būtent partizanų artimųjų sugrįžimas iš tremties, bandymai išgyventi vėlyvuju sovietmečiu nėra daug tyrinėti. Nors 1956 m., paleidžiant nemažą dalį tremtinių, buvo numatyta uždrausti jiems apsigyventi Lietuvoje, o apsigyvenusiems sudaryti nepakeliamas sąlygas⁵⁵, vis tik 1955–1957 m. dauguma partizanų artimųjų sugrįžo į Lietuvą, neleista grįžti tik aktyvesniems pogrindžio dalyviams. Buvęs partizanų ryšininkas, Sibire šeimą sukūręs Klemensas Popiera nebuvo paleistas kartu su žmona bei vaiku – jam bausmė buvo panaikinta 1957 m., tačiau į Lietuvą grįžti buvo uždrausta, todėl teko rašyti net devynis prašymus dėl savo bylos peržiūrėjimo; malonės prašė ir jo motina bei žmona, tik visi jie buvo atmesti kaip „be pagrindo“. Partizanų broliui pavyko sugrįžti tik 1966 m., bet ir tuomet nebuvo leista prisiregistruoti⁵⁶.

⁵¹ *Prienių rajono apylinkės teismo sprendimas*, 2012-10-15, [online], in: <https://eteismai.lt/byla/192502186807864/2-336-805/2012?word=tremties> (2023-05-29).

⁵² Kosto Popieros laiškas Magdalenai Popierienei, 1951-06-25, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1214, l. 81.

⁵³ Kazimiero Popieros laiškas broliui [Klemensui], 1951-05-03, in: *ibid.*, l. 54 atv.

⁵⁴ Kazimiero Popieros ryšių schema su savo ištremtais giminaičiais, in: *LYA*, f. K-30, ap. 1, b. 1213, l. 93.

⁵⁵ A. Anušauskas, *Teroras...*, p. 256.

⁵⁶ Klemenso Popieros malonės prašymas, 1966-03-01 įrašas, in: *LYA*, f. V-5, ap. 1, b. 6455/5, l. 116.

Klemensas buvo kaltinamas kaip svarbus brolių ir kitų partizanų ryšininkas, dalyvavęs nuginkluojant milicininką ir perduodant jį partizanams. Tokie „nusikaltimai“ turbūt buvo traktuojami sunkiau nei likusios ir anksčiau iš Sibiro paleistos šeimos dalies. Tikriausiai dėl aktyvaus dalyvavimo partizaniniame kare tremties laikas buvo prailgintas ir Antaninai Kurtinytei – dar 1959 m. ji buvo išvežta į Taišetą, Irkutsko sritį, sugrįžti leista tik 1963 m.⁵⁷ Tiriant Dešinio tėvūnijos artimųjų likimus pastebėta, kad sugrįžę šeimos nariai įstojo į kolūkius, Popierų brolis Justinas baigė tarnybą sovietų armijoje, nors Lietuvoje likę artimieji vis vien nebuvo visiškai palikti ramybėje – buvo toliau sekami agentų⁵⁸, tėvams nesuteikiamos pensijos.

Vadovaujantis kolektyvinės atsakomybės principu, visi ginkluoto pogrindžio dalyvių artimieji buvo laikomi kaltais dėl bent vieno iš savo vaikų, brolių ar seserų sprendimo pasitraukti į mišką, ir visų likusių namuose artimųjų gyvenimai negrįžtamai pasikeitė pirmiesiems sūnums prisijungus prie pogrindžio. Sąmoningas šeimų išblaškymas, nesibaigęs kartu su partizaninių kovų nuslopinimu, tebuvo vienas iš daugelio rūpesčių, o kur kas didesnis iššūkis buvo susitaikyti su netektimis – penkiose šeimose žuvo beveik visi partizanavę artimieji, ir tai atspindi visą sovietų vykdyto šeimų naikinimo mastą.

Išvados

Taigi nustatyta, kad šeimose vienam iš kovotojų nusprendus tapti partizanu vyrauja ne tik istoriografijoje įsitvirtinęs vaikų išlydėjimo iš namų su palaiminimu vaizdinys, bet ir aptinkama dar bent keletas ne tokių darnių namiškių reakcijų. Tačiau dažniausiai artimieji bet koku atveju natūraliai įsitraukdavo į pogrindžio veiklą ir joje figūruodavo net ir po savo šeimos nario žūties.

Kokią reikšmę partizaniniame kare turėjo šeimos, būtent per jų įsitraukimo į pogrindžio veiklą mastą, gali padėti suprasti Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės Dešinio tėvūnijos atvejis ir penkios tėvūnijos branduolį sudariusios bei aktyviai veikusios partizanų šeimos. Dešinio tėvūnijoje, vis pakeičiant žuvusius brolius, iš penkių šeimų 18 iš 45 asmenų tapo partizanais. 12 asmenų buvo ypač svarbūs tėvūnijos kovotojų rėmėjai ir ryšininkai. Iš likusių šeimų 7 nariai buvo ištremti iškart, nespėję įsitraukti į veiklą, dar 7 asmenų veikla lieka nežinoma.

Dešinio tėvūnija gali ir bendrai iliustruoti šeimų likimus. Partizaniniame kare penkios šeimos neteko 16 vaikų, 10 žuvo Dešinio tėvūnijoje, o vadovaujantis kolektyvinės atsakomybės principu, neliko nė vieno represijų nepaliesto artimojo – beveik visi buvo nužudyti ginkluotame pogrindyje, likusieji ištremti ar priversti slėptis nuo tremties.

⁵⁷ *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 5, 1950–1953 (A–M), Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2019, p. 588.

⁵⁸ Atsakymas į Prienų rajono skyriaus milicijos paklausimą dėl Jurgio Banislausko, 1957-08-21 įrašas, in: *LVA*, f. V-5, ap. 1, b. 3731, l. 21.

Emilija Karaliūtė

Families in the Lithuanian Partisan War: The Case of the Dešinys Group (1949–1953)

Summary

The purpose of this study is to analyse the relationship of the participants of the armed underground resistance with their families after they decided to become partisans and after they actually became partisans, to include discussion of how such a decision changed the fate of their loved ones.

The existing sources hint at three possible reactions of any family to the decision of one of its members to join the armed anti-Soviet resistance: such a person might be blessed with a prayer (and a cross) with kneeling; but there were also chaotic reactions. But, in any case, having to saying goodbye to loved ones did not change the decision of those who went ahead with it. Family members, regardless of whether they expressed approval of or opposition to such a decision, often naturally became involved in underground activities.

The case of Dešinys Group (tėvūnija) reveals the importance of families in the Lithuanian fight for freedom and the extent to which relatives were involved – with a unit as small as the Dešinys Group, according to this investigation, 66.7% of the individuals of these five families became fighters or their informants. In the Lithuanian fights for freedom, these five families in it lost 16 children, and not a single relative was left untouched by the Soviets – all of them were exiled or forced to hide.

Keywords: Lithuanian fights for freedom, partisans, Dešinys tėvūnija / Group, deportation.